

VALLBY

FRILUFTSMUSEUM

Lärrarhandledning - Lär känna djuren

På Vallby Friluftsmuseum finns många olika lantrasdjur. Nästan alla är av gamla svenska lantraser eller allmogeraser som en del också kallas. I dag är de flesta av dem mer eller mindre utrotningshotade och museet är medlem i olika rasföreningar som arbetar för att bevara dessa. Museet har också blivit godkänt som genbank för flera av dem. Som genbank har vi åtagit oss att hålla en stam av respektive ras och bedriva avel på dessa djur enligt rasföreningens stadgar. Varje djur har ett genbanksintyg, en slags stamtavla, som visar djurets härstamning och intygar att det är anslutet till genbanken. Djuren fyller också en annan viktig funktion genom att levandegöra museets olika miljöer och visa hur man höll djur förr. Våra hästar arbetar i vårt museijordbruk där vi vill visa hur man brukade jorden under olika tider.

Lantraser och avelsmål

En lantras är en ras som funnits så länge i ett område att den hunnit anpassa sig till miljön. Våra svenska lantrasdjur är väl anpassade till sin miljö, har bra modersegenskaper och sunda beteenden. Målet i aveln av lantraserna får inte vara att sträva efter produktionsmål som mjölkavkastning, äggläggning eller liknande. Man vill försöka bevara mångfalden; det ska inte finnas några rätt eller fel i hur djuret är färgat eller hur stor eller småväxta de är osv. Man vill bevara dem så opåverkade som möjligt för att ej gå miste om värdefulla egenskaper. Om djuren försvinner är egenskaperna borta för alltid. **Våra lantrasdjur är en del av vårt levande kulturarv. De har levt med oss i århundraden och tillsammans med oss format vårt kulturlandskap. Många av de gamla raserna är borta sedan länge, de som finns kvar är en levande länk till vår egen historia och viktiga att bevara för kommande generationer.**

Hur håller vi djuren?

För att djuren ska behålla sina gamla egenskaper och beteenden försöker man att hålla dem som man gjorde förr. Ofta i miljöer som inte är allt för moderna samtidigt som man givetvis måste följa alla dagens regler och bestämmelser som finns för djurhållning. Förr vistades djuren mycket mer utomhus än vad de gör i dag, många av djuren gick till och med ute under vintern. Det är därför vissa djur får sin tjocka vinterpäls och tål kylan så väl. En del djur äter istället upp sig inför vintern och får ett tjockt fettlager som gör att de inte fryser. För att de ska kunna sätta sin vinterpäls eller få ett tjockare fettlager får djuren alltid mer mat under vinterhalvåret. Alla djur som går ute på vintern har tillgång till ett ordentligt halmat vindskydd och tak över huvudet. De flesta tål kylan bra men regn och blåst vill de gärna söka skydd emot.

Att tänka på inför ett besök bland djuren

Många av våra djur går lösa på området och de är vana vid besökare och är lugna och snälla så länge man är lugn och snäll mot dem. Tänk dock på att även de vill vara i fred ibland. Som lärare eller förälder har du ett ansvar för att barnen behandlar djuren med respekt, inte jagar dem och heller inte matar dem.

Mata inte djuren

Att man inte får mata djuren på museet har flera orsaker. Djuren får den mat de behöver av sina skötare. Vi vet då att de får rätt sorts mat och rätt mängd. Ett bra sätt att kontrollera att djuren mår bra är att se om de ätit upp sin mat. Ligger det mat kvar i skålarna eller de inte är intresserade av maten vi kommer med till kvällen blir vi genast oroliga.

En annan viktig anledning till att man ej får mata djuren är att vi vill att djuren ska vara lugna och snälla när vi går in till dem med besöksgrupper. Djuren lär sig snabbt vem som utfodrar dem och kan ibland bli ganska ivriga. Ibland blir de till och med osams om vem som ska få mat först. Är de vana att bli matade av besökare skulle vi inte kunna ta med besöksgrupper in i hagarna utan att riskera att djuren blir närgångna och nafsiga. Det är lätt hänt i sådana fall att barn blir översprungna eller bitna. Som tur är har de flesta förståelse för detta och vi kan fortsätta med att ta in besöksgrupper i hagarna. Våra djur är lugna och snälla när vi går in till dem och de är oftast så nyfikna att de kommer fram och hälsar trots att de inte får något att äta. De nöjer sig med att bli klappade och kliade en stund.

Vilka djur kan vi träffa?

På museet finns idag nästan alla de djur som kunde förekomma på en gård förr. Du kan träffa kor, hästar, grisar, får, getter, höns, gäss och kaniner.

Getter

Våra getter är en gammal svensk ras som kallas **Jämtget**. De är alltid glada och nyfikna. De kommer gärna fram till staketet för att bli klappade. Om getterna fick välja skulle de helst äta buskar och bark. De äter också gräs och får hö och lite kraftfoder i form av pellets.

Det finns färre än 100 jämtgetter kvar och rasen anses vara akut hotad. Varje år, vanligtvis någon gång i maj, får getterna killingar. Varje get får då en eller två killingar, ibland kan hon till och med få tre. En get är dräktig i cirka 150 dagar.

Förr hade man getter främst för mjölkens skull och geten kallades ofta för "fattigmansko". Här på Vallby mjölkas inte getterna utan killingarna får behålla allting.

Våra getabockar brukar gå i en annan hage. Tänk alltid på att när man hälsar på en getabock eller bagge ska man aldrig ta dem i hornen eller klia dem på huvudet. Det kan göra att bocken eller baggen börjar stängas.

Gäss

Gässen hittar man på Norrsyltagårdens fägård. De är de största fjäderfän vi har. Rasen kallas för **Ölandsgås** och är en av de mest utrotningshotade lantraserna. När man går fram mot deras staket börjar de nästan alltid att skrika och hanen sträcker upp sin hals mot besökarna och väser. Gäss har sedan långt tillbaka i tiden använts som "vakthundar". De har väldigt stark vaktinstinkt och hanen vakar över sina honor och sin gård. Kommer man för nära så tvekar han inte att nypa till med näbben.

Honorna värper stora vita ägg, lika stora som en vuxen mans knytnäve. Om honan får ruva så kläcks gässlingarna efter ca 30 dagar. Äggen äter man precis som vanliga hönsägg, det tar bara lite längre tid att koka dem då de är så stora. Gåsen är också en god matfågel och det var vanligare förr än det är idag att man slaktade och åt gås.

Höns

Våra höns bor också på Norrsyltagården. De är **Hedemorahöns**, av gammal svensk lantras och anslutna till genbank. Hedemorahönsen är de nordligaste av de tillvaratagna lantrashönsen. De har en mycket tät och dunrik fjäderdräkt. Bidunet som sitter på insidan av kroppsfjädrarna är välutvecklad och det tyder på en lång anpassning till ett kallt klimat. Man ska aldrig jaga honor eller tuppar. Tuppen försvarar sina honor och kan springa på eller jaga den som stör dem. På museet låter vi våra höns gå fritt ute om dagarna och de får själva ruva fram sina kycklingar.

Kaniner

På museet har vi två gamla kaninraser som vi är genbank för. Den ena rasen heter **Gotlandskanin**. De är ganska stora och kan ha de flesta färger. Dessa kaniner är härdiga och trivs bäst utomhus året om. De fortplantar sig lätt och tar väl hand om sina ungar. De väger 3-4 kilo och kan ha olika färger. Gotlandskaninen är idag en hotad lantras.

Mellerudskaninen är en lugn och snäll kanin av medelstorlek. Den är en starkt hotad lantras, endast ett 30-tal kaniner finns kvar. Till temperamentet verkar de något lugnare än gotlandskaninen. De väger 3-4 kilo. Tidigare har fler färger funnits men nu finns endast svartvita djur och albino.

Oftast är kaniner väldigt snälla men man ska aldrig stoppa in fingrarna genom gallret. Det är lätt hänt att kaninen tror att det är en morot eller annan matbit som stoppas in och har man otur så försöker den att ta sig en tugga. Kaniner har starka, vassa tänder så de kan lätt bita hål på ett finger utan att det är meningen.

Förr höll man kaniner mest för köttets skull, särskilt i krigstider när det var ont om mat. Oftast sprang de lösa i ladugårdarna och fick livnära sig på de rester som ramlade ner från kornas foderbord. En del av våra kaniner bor liksom sina förfäder i det gamla kostallet. De slipper dock leta rester, utan får hö och pellets av oss. Några kaniner bor tillsammans i Flinkstugans uthus och får hoppa ut och in som de vill under dagarna. Museets kaniner får ungar varje sommar. De som inte används i avel säljs som sällskapskaniner.

Får

Gestrikefåren är en gammal typ av allmogefår med ursprung från trakten kring Ockelbo i Gästrikland. De kan både ha horn och vara kulliga. Tackorna är små och lätta. Färgen varierar mycket. En del föds svarta, andra bruna eller vita och ofta är de brokiga. Såväl tackor som baggar blir ofta mycket tama och keliga. De är duktiga på att beta sly. Rasen är utrotningshotad och det finns bara cirka 250 gestrikefår kvar. På museet tar vi tillvara både ull, skinn och kött från fåren.

Gris

Linderödsgris är en gammal svensk lantras. Det är en kvarleva av den typ av gris som fanns i stort sett över hela Sverige. Numera finns det färre än 300 djur kvar. Denna grisras tål snö och kyla bra och tycker om att vara ute året om. De får vintertid en kraftig ragg som skydd mot kyla. Det är dock viktigt att de har ett hus att gå in i och ordentligt med halm att bädda ner sig i. Även sommartid vill de gå in och bädda ner sig ibland. Lerbad varma sommandagar skyddar både mot värme och insekter.

Ursprungligen hade linderödsgrisen rättuppstående öron, en vildsvinslik rygg och en aning kortare svans. Alla dagens linderödssvin har dock inte detta utseende utan bär spår av en viss inkorsning av andra raser. Våra stora linderödsgalt heter Balder. Här på museet använder vi grisarna som markberedare på åkern och vi tar också vara på köttet.

Hästar

Vi har två hästar på Vallby. Vår **nordsvenska brukshäst** heter Elvis. Gotlandsruss och nordsvenska brukshästar är Sveriges enda lantrashästar. När det på slutet av 1800-talet blev krav på en ännu större häst importerades **ardennern** från Europa. Den korsades med våra inhemska hästar och räknas idag som en egen ras, skild från den europeiska. Vår svenska ardenner heter Prins.

Våra hästar går ute året om. De har halmade vindskydd att gå in i om vädret blir för dåligt. Kyla bekymrar dem inte då de får en ordentlig vinterpäls. Ihållande regn däremot tycker de mindre om. Annars trivs de bra med att få vara ute. Museets hästar används i jordbruket. Ibland får de också dra vagn med besökare.

Kor

Vi har två **fjällnära kor** som går i hagen tillsammans med gestrikefåren. Kon med svarta tecken heter Stjärnöga och den vita som har bruna öron heter Runa. Fjällnära kor är det oförädlade ursprunget till dagens fjällkor. De är små till växten. Grundfärgen är vit med svarta eller bruna tecken. De är kulliga, vilket betyder att de är hornlösa. Rasen ses idag som akut utrotningshotad.

Förr höll man kor främst för mjölkens skull. Man drack inte mjölk som vi gör idag. Den användes istället till att göra bland annat smör och ost. De äldre koraserna ger mindre och fetare mjölk än dagens förädlade raser. På museet hjälper korna oss att hålla landskapet öppet. Större delen av mjölken går till kalvarna.